

ÇİZGİNİN GÜCÜ: KARİKATÜR VE SANSÜR

ÜLKÜ ŞAHİN*

ÖZET

Karikatür, sanatın “anlama, anlamlandırma ve anlatma” çabalarının en yalın ve en sert biçimde görüldüğü alanıdır. Bir fikri eğmeden bükmeden anlatan karikatür, bireylerin düşünce dünyalarında sarsıntılara sebep olur. Bu tahribat sonrası birey kendini ve toplumunu sorgular. Sorgulatabilmek inkâr edilemez bir güçtür ve bu güç, öznesinin “tehlikeli” addedilmesi için yeterlidir. Bu nedenledir karikatür ile otorite adeta savaş halindedir. Zira karikatür mizahı otoritenin denetim mekanizmalarını zorlayan, onun dilsel yapısına tamamen ters bir alandır.

Her geçen gün bir yenisine rastladığımız karikatür davaları Türkiye tarihinde daha ilk mizah dergilerinin karikatür nedeniyle kapatılmasına yol açar. Çalışmamızda biz de esas olarak Türkiye tarihidaki bazı karikatür davalarına değineceğiz. Karikatür sadece Türkiye’de değil dünyada da Hz. Muhammed Karikatür Krizi olarak bilinen, kitlesel protestolara yol açacak denli büyük bir mesele haline gelmiştir. Bu örnek olaylar ışığında biz de çalışmamızda genel anlamda ifade hürriyetini, sansür mekanizmasını ve oto sansürü inceleyeceğiz.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Karikatür, İfade Hürriyeti, Sansür

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Lisans

Nedir bu “karikatür” dedikleri?

Karikatür, sanatın “anlama, anlamlandırma ve anlatma” çabalarının en yalın ve en sert biçimde görüldüğü alanıdır. Bir fikri eğmeden bükmeden anlatan karikatür, bireylerin düşünce dünyalarında sarsıntılara sebep olur. Bu tahribattan sonra birey kendini ve toplumunu sorgular. Sorgulatabilmek inkâr edilemez bir güçtür ve bu güç, öznesinin “tehlikeli” addedilmesi için yeterlidir. Abidin Dino bu durumu şöyle açıklar: “Karikatürün içtimai silah olarak yazıdan, şiirden ve resimden daha kuvvetli olduğu bir gerçektir. Büyük halk kitlelerine hitap etmek isteyenler için karikatürün en kısa yol olduğu bilinmektedir.”(Kar,1999:19-22) Bu nedenledir ki karikatür ile otorite(sadece siyasal iktidar değil her türlü otorite sahibi iktidar) adeta savaş halindedir. Zira karikatür mizahı otoritenin denetim mekanizmalarını zorlayan, onun dilsel yapısına tamamen ters bir alandır.

İlhan Selçuk’a göre karikatür mizahın soyutlanıp, çizginin geometrisine varmış halidir. (Kar, 1999:20) Oğuz Aral’a göreyse mizah, tabuların yıkıldığı bir alandır ve saldıramayacağı otorite, saldıramayacağı fikir yoktur. Bu onun her daim muhalif yönünün varlığını gösterir.(Aral vd,2000:27) Mizah her daim muhalif midir, bu noktada soru işareti koymak gerekir diye düşünüyorum. Zira iktidar yanlısı mizahçılar ve karikatüristlere rastlamak güç değil. Bu noktada Vasfi Rıza Zobu’nun şu fikirlerine katılamamak mümkün değil. “ Karikatür muz gibidir, ne niyetle bakılırsa o manayı alır. Bir düşüncenin işleme tarzına göre şekil alan bu çizgilerden dolayı kimi mahkemeye dilekçe verip hakaret davası açar, kimi de parmakları arasına girdiği sanatçıya teşekkür mektubu yazar.”(Kar , 1999: 22) Başka bir ifadeyle bir sanat dalını topyekûn “muhalif” ilan etmek bizi hataya sürükleyebilir.

Karikatür kelime olarak İtalyanca “caricare” yani saldırı anlamına gelen bir sözcükten Türkçeye yerleşmiştir.(Balcıoğlu,1973:7) Mustafa Doğruer karikatürü “ savaşım aracı” olarak tanımlar .(Kar, 1999:19-22)Buradan hareketle sözcüğün kökeninden anlamsal olarak uzaklaşmadığını söyleyebiliriz. Yani şunu demek yanlış olmaz karikatür her daim muhalif değildir ancak her zaman saldırı halindedir, saldırgandır.

Bir İfade Biçimi Olarak Karikatür

Her şey bir yana karikatür her şeyden önce bir ifade biçimidir. Hiç kuşkusuz da ifade hürriyeti kapsamındadır. Karikatürün temel unsurlarından biri eleştiridir. Eleştirinin sert olması karikatürün doğasında vardır ki bu nedenle değerlidir ve korunmalıdır. Eleştiri özgürlüğü, ifade özgürlüğünün kapsamındadır. Bir ifadenin sert olması bu nedenle doğal karşılanmalıdır. (Karan,2013:5) AİHM’in 1976 tarihli Handyside- İngiltere kararı bu açıdan yol göstericidir. “İfade özgürlüğü 10.

madde sınırları içinde yalnızca lehte olduğu kabul edilen veya zararsız ya da ilgilenmeye değmez görülen “haber “ veya “düşünceler” için değil, ama ayrıca devletin veya toplumun bir bölümünün aleyhinde olan, onlara çarpıcı gelen, onları rahatsız eden haber ve düşünceler için de uygulanır. Bunlar, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir; bunlar olmaksızın demokratik toplum olmaz.” (Doğru, 2013: 181)

Kısacası, ifade özgürlüğü zaten toplum tarafından “normal“ karşılanan görüşü değil, aksine aykırı olanı korumayı amaçlar, ancak o zaman bir anlam “ifade” eder.

İfade özgürlüğü anayasal demokrasilerin temel değerlerindedir. Bu da onunla ilgili talep ve iddiaların asli muhatabının “devlet” olduğu anlamına gelir. Bütün temel haklar için söz konusu olduğu gibi, ifade özgürlüğü de özünde politiktir, yani öncelikle kamu otoritelerinin keyfi müdahalesinden korunması gerekir. İfade özgürlüğünün devlete yüklediği görev esas itibariyle negatif karakterlidir. Yani bu insan hakkının devletin anayasası başta olmak üzere başta olmak üzere tüm hukuki mevzuatın bu hakkı güvence altına almış olması şarttır. Bu sayede kişilerin görüş ve düşüncelerini ifade etmelerinin devletçe keyfi olarak engellenmemesinin ve ifade ettikleri düşüncelerinden dolayı da kamu otoritelerinin herhangi bir baskıcı muamelesiyle karşılaşmalarını olduğu kadar, yine devletin başka kişi ve gruplardan gelebilecek baskılara arşı da bu özgürlüğün öznesini koruması gerekir.(Altıparmak, 2007:20) Bizim hukukumuzda da ifade özgürlüğünün yansımalarını başta Anayasa, AİHS ve ek protokolleri, AİHM içtihatları olmak üzere pek çok noktada görmekteyiz.²

İfade özgürlüğünün demokrasi için önemi konusunda tartışma bulunmamakla birlikte kapsam ve sınırları açısından pek çok tartışma yürütülmektedir. Özellikle şiddet, hakaret ve müstehcenlik/pornografi konusunda kapsamlı tartışmalar doktrinde ve içtihatlarda devam etmektedir.

Biz bugün ifade hürriyetinin karşı tezi olarak iktidarların kullanmayı en çok sevdikleri aracı, sansürü buluyoruz. Sansür dar anlamda iktidarda bulunanların korunmasını zorunlu gördükleri toplumsal, ahlaki düzeni baltalayan ya da baltalayacaklarına inandıkları düşünce, kanı ve eğilimlerin ortaya çıkışını sınırlama politikasıdır. Geniş anlamda ise özgürlüklerin kullanılmasının denetlenmesidir. Sansür doğrudan (basım için izne tabi olma) olabileceği gibi dolaylı(yasalar yoluyla yayımlanabileceklerin kısıtlanması) şeklinde de olabilir. Günümüzde ikinci yöntem iktidarlar tarafından daha çok kullanılmakta. (Yenerer, 2013:5)

² İfade hürriyetinin konumuz dahilinde hukukumuzdaki yansımaları şu şekildedir. Anayasa madde 25, madde 26, madde 27, madde 28, madde 64; AİHS madde 10; Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme madde 19; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi madde 19.

Oto sansür ise, herhangi bir devlet mekanizmasına gerek kalmaksızın, önceden deneyimlenmiş sansür vakaları neticesinde sanatçının ya da daha genel olarak fikir sahibinin o fikri dış dünyaya aksettirmekten vazgeçmesi, üretmekten imtina etmesi kısaca ifade etmemesidir. Oto sansür fikir sahibinin iç dünyasında kaldığı için anlamak zor olsa da kişinin üretmeyi bırakması, yayını kapatması gibi durumlar bize oto sansürün varlığını gösterebilir.

Sansür Deneyimleri Türkiye Örnekleri

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Karikatür her daim sanık sandalyesindeydi. Sınırlamalar, henüz Türkçe mizah dergileri dahi ortada yokken bir “öngörülebilirlik”³ neticesinde 1858 Ceza Kanunu’nda yer edinmişti.⁴ Tanzimat hükümetlerinin mizah yayınlarında en çok çekindikleri şey karikatür olmuştur. Basınla ilgili çıkan ilk nizamname (tüzük)⁵ Abdülaziz devrinde çıkmış ve pek çok konu, kapatma, para ve hapis cezası ile müeyyideye bağlanmıştır. Amacına ulaşan, pek çok derginin kapanmasına ya da yayın yasağına neden olan bu nizamname yeterli görülmemekle Mart 1867’de Sadrazam Ali Paşa tarafından ünlü Kararname-i Ali çıkarılır. Gereğesinde kanun ve tüzüklerden hiyerarşik olarak üstte olduğu açıkça belirtilen⁶ bu kararname ile üzerinde ilerde duracağımız Diyojen ve Hayal dâhil olmak üzere pek çok dergi süreli veya süresiz olarak kapatılır. 1876’ya gelindiğinde Kararname-i Ali de yeterli görülmemekle Mahmut Nedim Paşa tarafından mizah tarihimizde ibretle anılacak önemli bir karar alınır. “Mizah gazetelerinin basıp yayınlamakta oldukları resimlerin bir takımı hükümetin politikasına ve dinler ve mezhepler ve kişilerin namus ve onuruna ve çoğunluğun genel terbiyesine dokunur şeylerden oluştuğuna ve gazetelerin her çeşit kamu çıkarlarına hizmet göreviyle yükümlü bulunup gazetecilik görevini mizah ve şaka zemininde yerine getirmeleri gereken mizah gazetelerinin görevlerini yaparken buna benzer resimlerle zihin kurcalayan ve ahlak bozan bu üslubun yakışık alamayacağına dayanarak gazeteleriyle yayımlanacak resimlerin altına konulacak yazılar ile beraber matbuat idaresine göstermedikçe ve idareden üzerine basıla diye işaret konulmadıkça yayımlanmaları kesinlikle yasak altına alınmış olduğu hızla keyfiyete ilan olundu.”

³ Aslında öngörülebilirlik değildi. 1858 Ceza Kanunu Fransızca’dan Türkçeye iktibas edilirken basına dair hükümler doğrudan çevrilmişti.

⁴ “Genel adaba aykırı olmamak yazı ve şiirle şaka ve yergiye dair şeyleri veyahut edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve yayınlayan kimselerden bir mecdiye altından beş mecdiye altına kadar para cezası alınır ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsolünür.”(Çeviker,1986:61)

⁵ 3. Napoléon zamanında Fransa’da hazırlanan Basın Kanunu’ndan tercüme edilmiştir.

⁶ “Asayiş ve düzeni korumak gerektiğinden, bu türlü gazete ve dergilerin bütün millete dokunan zararlarının önlenmesi için Basın Nizamnamesi’nin hükümleri dışında olarak hükümetçe cezalandırma işlemine ve önleyici tedbirler alınmasına karar verilmiştir.”(Çeviker,1986:63)

Bu karar Tanzimat karikatürünün ne denli tedirgin edici bir niteliğe sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aslına bakılırsa bugüne gelen pek çok karikatür sansürünün gerekçesi de bu karara paralel olacaktır.

Karikatür sebebiyle ilk kapatılan dergi Diyojen olmuştur. Pek çok defa kapanan derginin dördüncü kez yayına ara verilmesi bir karikatür nedeniyle olmuştur. 123. sayısında yer alan karikatürün yasaklanma gerekçesi ise 1867 Kararname-i Ali'dir. (Çeviker, 1986 :65-72) Oysa ilk sayısından son sayısına kadar ünlü filozof Diyojen'i temsil eden logosunun altına filozofun İskender'e söylediği "Gölge etme başka ihsan istemem" söylemi yer alır.(Çakır,2006:163) Ancak İskender, Diyojen'in peşini bırakmaz ve Diyojen kapatılır. "Doğrultu"⁷ başlıklı son ve en sert yazıları ile veda eden derginin kapatılma kararı Takvim-i Vekayi 'de yayınlanmıştır.⁸

Hayal, Tanzimat döneminde aslen karikatür nedeniyle kapatılan ve her sayısında mutlaka karikatür yer alan bir diğer dergidir. Hayal de Diyojen gibi Teodor Kasap tarafından çıkarılır ve iki karikatür derginin kapanmasına ve sahibinin hapis cezasında mahkûm olmasına neden olur.



- Nedir bu hal Karagöz?
- Kanun dairesinde serbesti, Hacıvat!

İlk olarak Kanun-i Esasi'nin 12. maddesi "Matbuat, kanun dairesinde serbesttir." İfadesini eleştiren karikatür nedeniyle Abdülhamid dava açar. Mahkeme söz konusu karikatür ile Kanun-i Esasi'nin hafıfsendiği kanısına vararak, Teodor Kasap'ı Matbuat Nizamnamesi'nin 15. maddesi "saltanat, padişah, hanedan hakkında uygunsuz sözler ve terimler kullananlar altı aydan üç yıla kadar hapis veyahut yirmi beş

⁷ "Ey basın efendileri! Şakayı bırakın da biraz da durumumuzu düşünelim. Eğri oturup doğru söyleyerek şimdiki durumda yazılmış gerçekleri halkın dikkatlerine sunalım. "

"Biliyor musunuz şimdiye değin bizi bu durumda bırakan şeylerin en büyüklerinden birisi nedir? Bizim doğrultusuz oluşumuzdur. 'Diyojen yine sert söylüyor' diye şaşırmanın. Artık sözü sertçe söylemek gerekiyor. Onun için söylüyoruz. Diyojen çıktı çikalı daha bu denli özgür, bu denli sert bir söz söylediği yoktur. Ancak hep hafif söz söylemekten artık usandığı için, bugün sert söz söylemeyi kurmuş ve bunun için her şeyi göze almıştır.(...)" (Diyojen ,29.12.1872, S.183, s.1)

⁸ "Diyojen mizah gazetesi olduğunu ileri sürerek genel adaba aykırı ve hükümet kurallarına uymayacak bir yolda dil kullanmaya alışmıştır. Kendisine yol değiştirmesi defalarca anımsatılmış ve gazete birkaç kere kapatılmışsa da Diyojen kendi işinde dayatarak bazı kişilerin onuruna dokunacak yazılar yayınladığı için süresiz kapatılmıştır."

altından yüz elli altına kadar cezayı nakdî ahz kılınır.” Hükümüne göre en yüksek hapis cezası ile üç yıl hapsine hükmeder.

İkinci olarak Hayal’e “Doldurabilene aşk olsun!” alt metinli karikatürü için Matbuat Müdürlüğünden birkaç cümle ile “şanlı devlet-i aliyyeye dokunur bir resim konulması” olarak bildirilir ve dergi ilk sayıda kendilerini kapatma kararı aldıkları yazılarından karikatürün neden “şanlı devlet-i aliyyeye” dokunduğunu açıklamaya çalışırlar.⁹



⁹ “ Sonsuz devletten baskıyı kaldırdılar
Zalimi astılar, dünyayı dirilttiler
“Anlaşılabildi mi, ben şiir söylerim. Hem öyle dalkavuk meddahları gibi değil. Hiç olmazsa Karagöz’e yakışır şiir. Çünkü bundan sonra gazete kapanmayacak. Kendi kendini kapatacak. Mademki son kapatılışımız, birkaç söz söyleyelim. Olanığı harcamayalım.
“Yıl 1877 eylül 14 tarihli Matbuat Müdürlüğünden şu buyruk gönderilmiştir: “ ‘Hayal gazetesi, 18 eylül tarihli sayısında şanlı devlet-i aliyyeye dokunur bir resim koymuş olduğundan bugünden başlayarak üç ay süreyle kapatılmıştır.’
“İşte görüyorsunuz ya, kısacık bir bildiridir. Örneğin ‘Hayal, şanlı devlete dokunur resim koymuş olduğundan üç ay sesi kısılacaktır.’ denilse daha tatlı daha kolay olurdu. Denilmemiş olmamış. Öyle yazılacağına, böyle yazılmış. Zararı yoktur. Biz şimdi o resmin şanlı devlete ne yönden dokunduğunu anlamaya çalışalım.
“Resmi anımsarsanız. Ortada birkaç yerden yarılmış bir küp vardı. Çevresinde birkaç kişi, kovalarla su taşıyıp içine dökmekteydiler. Su ise yarıklardan akıp gitmekteydi. Altında da şu tümce yazılıydı: ‘Doldurabilirlerse aşk olsun.’
Acaba bu resim hükümetin şanına ne yönden dokunur diye çok düşündük, bir türlü bulamadık. Küpün yarıklarının tarafımızdan yapıldığı suçlaması yapılıyorsa, Matbuat Müdürlüğü küpü kırdığımızı nasıl kanıtlar? *Diyojen*’den öztürlüüz zaten. Küp kırmak işimize gelmez. Yarık küpe su konulduğu için, kapatıldıysak, küpe suyu biz mi koyuyoruz. Yarık küpten su akıyor diyeyse, yarık küpte su durur mu? Herifler küpü dolduramıyorlar diyeyse, bir taraftan akmakta olan bu küpü nasıl doldurabilirler? Hükümetin durumu ortadadır. Yarık küp, niçin onarılmadı diyeyse bizi, kendisine çömlekçi diye kim haber verdi? Sakalar on, boru kovalar için dört tane dir diyeyse, belki öbürleri kova veyahut çeşmede su bulmadı. Veyahutta ellerinde birer kova var da arka tarafta olduklarından resimde görünmemiş. Altındaki tümce içinse, böyle bir halde bulunan küpün su tutacağına nasıl karar verebiliriz?
“Sonunda, eğer bu resim *Hayal*’e niçin koydunuz diyeceklerse, şunun için koyduk ki *Hayal*’e bir resim gereklidir. Bu resim olmazsa başka resim konulamaz mıdır? Konulurdu ama o konulacak resim de hükümetin şanına dokunabilirdi. Bir baskıcı hükümetin şanına ne dokunur, ne dokunmaz kim bilir?
“Velhasıl şu resmin hükümetin şanına neresinin dokunduğunu bilen varsa bir yazıyla basimevimize bildirsin. Ücreti ,kendisine üç yıllık abonelik olarak ödenecektir.” (Hayal, 20.12.1876. S. 302, s.1)

Hayal yine sansür nedeniyle tarihe karışır ve şöyle veda eder son sayısında:
“Aldığımız ihtarname üzerine şimdi fani dünyaya veda etmemiz gerekiyor. Allah rahmet eylesin, iyi adamdı deyiniz. Sakın ağlamayınız, gülünüz. Bu dünya kimseye kalmaz. Canım boğazıma gelmiş

Cumhuriyetin İlanı Sonrası Dönem

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan dönemde çeşitli karikatür sergileri albümleri yapılsa da genel olarak Markopaşa'ya kadar durgun bir mizah dönemi yaşanmıştır. Aziz Nesin'e göre Markopaşa'ya kadar siyasal gülmece yoktur ve Markopaşa'ya kadar cumhuriyet iktidarları gülmece yazarlarına, gazete ve dergilere belirgin bir baskıda bulunmamıştır.(Aktaran Avcı/ Nesin 1973) Markopaşa tek parti döneminin ve çok partili sisteme geçiş dönemlerinin en sert üsluplu ve en yüksek tirajlı mizah dergisiydi. Genellikle komünist propaganda gibi nedenlerle yargılanan Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz ve karikatürist Mim Uykusuz pek çok defa hapse girmişleridir. (Cantek,2001)

Bu dönemin bir diğer önemli karikatüristi Ratip Tahir Burak'a sırf 1950-1960 yılları arasında 54 dava açılmıştır. Sanatçı, bunların 53'ünden beraat etse de bir davadan ötürü 16 ay hapis yatmıştır. Bu beraat edemediği karikatür Basın Yasası ile ilgiliydi. Hükümet üyelerini yeni Basın Yasası ile ilgili eleştirerek sünnetçi kılığında çizdiği

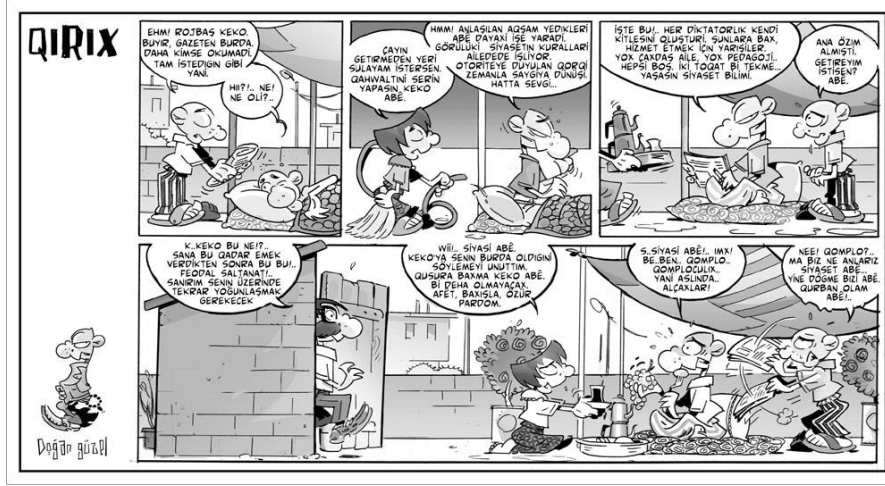
Halk gazetesi, 1957, Çizgi: Ratip tahir Burak



bu karikatürden dolayı ceza hukukunun en temel ilkelerine aykırı şekilde yargılama yapılmıştır. Şöyle ki savcılık mecliste kabul edilmiş fakat yayınlanıp yürürlüğe girmemiş yeni Basın Yasasının uygulanmasını istiyordu. Çünkü bu yasa eskisine göre daha ağır cezalar öngörüyordu. Fakat tüm itirazlara, Toplu Basın Mahkemesi üyelerinden Mustafa Topuzlu'nun yansız olmadığı ileri sürülse de yeni basın yasası ile Ratip Burak 10 ay cezaya mahkûm oldu.(Yetkin, 1970:263-266)

50li yıllara dair bir diğer olay ise Turhan Selçuk'a dairdir. Karikatürleri pek çok defa dava konusu edilmiş olan sanatçının özellikle Dolmuş dergisine DP iktidarı tarafından uygulanan baskılar öyle bir hale gelmişti ki derginin 98. Sayısındaki 5. Menderes kabinesi ile ilgili karikatür nedeniyle dergi daha ciltlemede, savcılığa dahi gitmeden ve hâkim kararı olmaksızın dergi toplattırıldı.(Yetkin,1970:269-270)

olduğu halde herkes e selamda kusur etmek istemem. İşte sesi kısılmaya başladı.
Ca..nim..çı..kı..yor.. Çık..tı!..”



90lı yıllara gelindiğinde Özgür Gündem gazetesinde karikatürist Doğan Güzel'e ait Qirix adlı bir bant yayınlanmaya başladı. Diyarbakırlı Kürt bir çocuğun hayatını anlatan bu diziden ötürü Güzel, mülga Ceza Kanunu 159. maddeye¹⁰ göre mahkûm oldu ve bir süre cezaevinde yattı. Aftan yararlanarak hapisten çıkan sanatçı 2006da yeniden aynı gazetede haftalık olarak aynı bantı çizmeye başladı. (Yeğen,2007 :83)

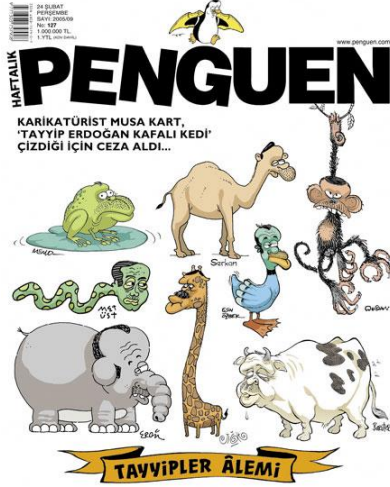


AKP dönemi pek çok davanın söz konusu olduğu ve yakın döneme kadar da benzerlerine şahit olduğumuz ve uluslararası planda da tepki toplayan bir dönem. Bu dönemde ilk dava Evrensel gazetesinde yayınlanan "Gölgedekiler" isimli çalışma nedeniyle açılmıştır. Sefer Selvi'nin çizdiği bu karikatürde, danışmanı Cüneyt Zapsu'nun dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı n sırtına biner şekilde tasvir edilmesi nedeniyle her iki kişi de tazminat davası açmış ancak sadece başbakanın davası kabul edilmişti. 10 milyar tutarındaki bu manevi tazminat isteminin gerekçesi "başbakanın manevi şahsiyetine yönelik, şahsiyet haklarına tecavüz niteliğindeki tahkir ve tezyif edici, haksız ve hukuka aykırı" olmasıydı. Ankara 20. Asliye Hukuk Mahkemesi, 5 Nisan 2003'te yayımlanan "AKP'nin derin başkanı" başlıklı

¹⁰ Mülga TCK 159/1-"Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahrir ve tezyif edenler altı aydan üç seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar."

yazıya eşlik eden karikatürün Başbakanın "kişilik haklarına saldırı" oluşturduğuna karar verdi, ardından yayımladığı gerekçeli kararında "karikatürün estetik olmaması ve etik kuralları çiğnemesini cezaya neden olarak gösterdi. Mahkeme, ayrıca, karikatürün "amaç ve çizim arasında bütünlüğü zedelediği" tespitine de yer verdi.¹¹ Ancak karar Yargıtay'da "eleştiri hakkı sınırları" içerisinde kaldığı gerekçesi ile bozuldu.

Bu dönemin karikatür nedeniyle en fazla sanık sandalyesine oturan ismi Musa Kart olmuştur. Cumhuriyet gazetesi çizeri 2004'te Başbakan Erdoğan'ı İmam Hatip Liseleri sorununu çözmemesi nedeniyle iplere dolanmış bir kedi olarak çizdiği için¹² ve son olarak 2014te 17 Aralık yolsuzluk iddialarını çizdiği karikatürü nedeniyle Başbakana hakaret, iftira ve soruşturmanın gizliliğini ihlalden açılan davada yargılandı.¹³



2004 tarihli dava nedeniyle o dönem Penguen dergisi siyasi iktidarcaya karikatürcülere açılan davaları ve Başbakan Erdoğan'ın sanat yoluyla yapılan eleştirilere tahammülsüzlüğünü protesto etmek için 2005 yılında 127. Sayısının kapağına "Tayyipeler Âlemi" başlıklı 8 hayvan(aslında bir derginin kendi logosu da dâhil edildiğinde 9) nedeniyle bu defa 40 bin Türk Lirası tutarında tazminat davası açmış, 2 yıl süren davada Yargıtay söz konusu karikatürlerin eleştiri sınırları içerisinde kaldığı gerekçesi ile davanın reddine karar verilmiştir.

¹¹ <http://www.bianet.org/bianet/medya/71418-karikatur-davasinda-basbakana-kotu-haber>

¹² <http://www.bianet.org/bianet/medya/44331-basbakan-kedi-resminden-10-milyar-istiyor>

¹³ <http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/159376-cizer-musa-kart-ta-ilk-celsede-beraat>

2014 tarihli yargılamada ise ilk duruşmada beraat eden Kart'a destek amacıyla The Guardian karikatüristi Martin Rowson Twitter'dan bir kampanya başlattı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'den bir karikatüriste 10 yıl hapis cezası istemiyle dava açtı" diyen Rowson, tüm karikatüristleri Erdoğan'ı çizmeye ve Twitter'da #ErdoğanCaricature etiketi altında paylaşmaya çağırdı.¹⁴



Penguen davası devam ederken Leman dergisine 2006da "Reco Kongo Kenesi Türkiye'nin Anasını Ağlatıyor" başlıklı kapağı nedeniyle çizer Mehmet Çağçağ ve dergi aleyhine "Başbakanı kan emici, habis ve parazit bir hayvan olan keneye benzeten karikatürün kişilik haklarına tecavüz niteliğinde olduğu, Erdoğan'ın küçük duruma düşürülerek eleştiri sınırlarının aşıldığı" iddia edilerek 25.000 TL'lik manevi tazminat davası açılmıştır. Ancak Yargıtay, Ankara 14. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin "Kene de bir varlıktır, benzetme eleştirisi hakkıdır" tespitinin yer aldığı gerekçeli kararlar ilk derece

mahkemesinin kararını reddetti. Türkiye'de dünyanın en pahalı benzinin kullanılması ve yüksek vergi verilmesine tepki olarak çizilen karikatüre dair gerekçeli kararda, Başbakan Erdoğan'ın siyasi bir kişilik olması nedeniyle ağır da olsa eleştirilere katlanması gerektiği belirtildi. Kararda, Kırım Kongo kanamalı hastalığına yol açan kan emici kenenin "dünyada bilinen bir varlık", benzetmenin de "Erdoğan'ın kişilik haklarına saldırı değil, eleştirisi hakkı" olduğu vurgulandı.¹⁵

Yine Leman dergisinin 2008 tarihli Başbakan Erdoğan'ın "Batı'nın bilimini değil, ahlaksızlığını aldık."



¹⁴ <http://www.diken.com.tr/dunyaca-unlu-karikaturistler-musa-kartla-dayanisma-10-yil-hapis-cezasina-karsi-birlesti/>

¹⁵ <http://www.bianet.org/bianet/ ifade-ozgurlugu/106803-reco-kenesi-nden-kurtulan-leman-ahlaksizlik-tan-mahkemelik>

sözlerini eleştirmek için hazırladığı kapağı nedeniyle Başbakan tarafından dava açılmış ve mahkeme, derginin kapağına kaynaklık eden fotoğrafın fotomontaj olduğu ve başbakanın kişilik haklarına saldırı niteliği taşıdığı gerekçesiyle 4 bin YTL tazminata hükmetti. ¹⁶ (Özocak , 2011 :287-290)

2011 yılında Harakiri adlı ağırlıklı olarak karikatürün yer aldığı bir mizah dergisi daha ilk sayısının çıkmasının ardından Başbakanlık Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu'nun kararı ile dergide yer alan bazı yazı ve karikatürize fotoğrafların 18 yaşından küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir yapacak nitelikte olduğuna; bu sebeple söz konusu derginin 1117 sayılı Kanununun 3266 sayılı Kanunla değişik 4 üncü maddesindeki sınırlamalara tâbi olmasına oy çokluğu ile karar verildi. ¹⁷ Kurul derginin 150 bin lira para cezasına, siyah poşet içinde satılmasına ¹⁸ ve poşete girmesiyle derginin toplam satış fiyatının %40ı kadar Toplu Konut Fonuna ödeme yapma zorunluluğu ¹⁹ gibi ağır cezalara çarptı. İlk sayının bu şekilde sınırlandırılmasının ardından editör Kutlukhan Perker , karar sonrası panik içinde ikinci sayıya baktıklarını, sakıncalı olabilecek herhangi bir şey var mı diye bakarken oto sansüre başladıklarını fark etmiş. İkinci sayının ardından dergi kapanma kararı aldı daha sonra üçüncü bir sayı çıktı ancak son sayı oldu.

Kurulun dergiyi kapatması herhangi yargı kararı ile değil bir idari işlem ile olduğu için Perker savunma hakkı verilmeden yargısız infaz ile cezanın verildiğini belirtmiştir. ²⁰

Bugün görüyoruz ki daha mizah dergileri ortaya çıkmadan başlayan sınırlamalar yasaklar halen devam ediyor. Kimi zaman genel adaba aykırı, kimi zaman mülga TCK 159 ile Türklüğü tahkir ve tezyif ile kimi zaman evlilik dışı ilişkiye özendirmek kimi zaman komünist propaganda gerekçesi ile dava konusu oluyorlar. Sınırlama gerekçeleri farklı şekillerde sunulsa da ortak noktaları iktidarın otoritesini sarsmaları noktasında birleşiyor.

Son dönemlerde genelde ilk derece mahkemesinde karikatür aleyhine çıkan sonuç üst derece mahkemesinde eleştiri sınırları içinde kaldığı gerekçesi ile bozulsa da iktidar sahiplerinin benzer nedenlerle dava açıp benzer sonuçlarla dönmesi ve ısrarla dava açmaya devam etmesi bir “yıldırma politikası”na işaret ediyor. Zira eskiye nazaran toplatma, çizeri hapse gönderme gibi şekillerde tezahür

¹⁶ <http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/110352-basbakan-cok-ugrasti-leman-dergisi-tazminata-mahkum>

¹⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2011/06/20110601.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2011/06/20110601.htm>

¹⁸ <http://www.milliyet.com.tr/harakiri-ye-18->

[yasagi/gundem/gundemdetay/01.06.2011/1397294/default.htm](http://www.milliyet.com.tr/harakiri-ye-18-yasagi/gundem/gundemdetay/01.06.2011/1397294/default.htm)

¹⁹ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/130440-karikature-ve-mizaha-biraz-tahammul>

²⁰ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/131081-muzir-kurulu-zoruyla-harakiri>

eden sansüre yol açmak günümüz koşullarında hem büyük tepkilere hem de uluslararası mahkemeler nezdinde tazminata mahkûm olmayı göze almayı gerektiriyor. Bu nedenle korkutma sindirme yöntemini kullanarak aslında sanatçıları oto sansüre yönlendirmesine neden oluyor. Manevi tazminat davası mekanizmasının, sanatsal yaratım ve eleştiri hakkı bakımından rutin bir töntem olarak uygulama alanı bulması, ABD Yüksek Mahkeme yargıçlarından Holmes'un ifadesi ile ,” gerçekliğin en iyi testinin, düşüncenin piyasa rekabeti içinde kendisini kabul ettirme gücü” olarak algılanması durumunda, tazminata mahkûm olmanın yaratacağı otosansür ile, bu piyasada hiçbir zaman yer alamamıza neden olma tehlikesini beraberinde getirecektir.” (Kılıç: 2010,405) Bu çabalar kimi zaman Harakiri'de olduğu gibi dergi kapanmasına yol açarak başarılı olsa da genellikle karikatüristlerin çizmeye ve kendilerini ifade etmeye devam ettiklerini gözlemliyoruz.

Karikatür ve Hz. Muhammed Krizi

Türkiye’de ve dünyada pek çok kez dava konusu olan karikatürün gücünün en çarpıcı olarak ortaya çıktığı dönem hiç kuşkusuz Danimarka Karikatür Krizi olarak başlayıp bütün dünyada geniş kitlesel eylemlere neden olan olaydı.

Hz. Muhammed’i tasvir eden 12 karikatürün bir Danimarka gazetesinde yayımlanmasıyla başlayan süreç aslında çocuk kitapları yazarı Kare Bluitgen’in, "Kuran ve Peygamber Muhammed'in Hayatı" adlı bir kitap yazması ve bu kitap için Hz. Muhammed'in resimlerini yapacak çizerler aramasıyla başladı. Bluitgen'in başvurduğu çizerler, Hz. Muhammed'i çizmenin tehlikeli olacağını öne sürerek teklifi kabul etmediler. Bunun ardından Jyllands-Posten gazetesi, bu olaydan esinlenerek, basın özgürlüğüyle ilgili bir makale yayınlamaya karar verdi. Ayrıca bu makaleye eşlik edecek karikatürler çizmeleri için bazı çizerlere sipariş verdi ve bunun sonucunda, 30 Eylül 2005 tarihinde ünlü 12 karikatür ve makale gazetede yayınlandı. Bu karikatürlerin ortak konusu Müslümanlar ve İslam inancında Hz. Muhammed'in tasvirini yapmanın yasak olmasıydı. Fakat bazı karikatürlerde Hz. Muhammed'in başındaki türbanın patlamak üzere olan bir bomba olarak tasvir edilmesi bir başkasındaysa, bir bulutun üzerindeki Hz. Muhammed ölerek cennete gelmiş olan intihar komandolarına "Yeter artık, cennette huri kalmadı" demesi tepkilerin boyutunda değişikliğe neden oldu.

Çizimlerin yayımlanmasının ardından, 20 Ekim 2005'te Danimarka'daki İslam örgütleri (cemaatleri) bu yayını protesto etti. Danimarka yönetimine yaptıkları başvurulardan yanıt alamayınca, bu olayı uluslararası İslam cemaatinin gündemine getirmeye karar verdiler Ahmed Akkari, Şeyh Yusuf Mustafa El-Kardavi, Ebu Laban. Kopenhag'da yaşayan bir Müslüman tanrıbilimci olarak anılan Ahmed Akkari, Danimarka yöneticileriyle yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadıkdan sonra bazı Ortadoğu ülkelerine gitmiş ve Danimarka'da Müslümanların kötü koşullarda yaşadığını anlatmış. İslam Konferansı Örgütü, Danimarka yönetimine ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na başvurdu.

Karikatürler İskandinav ülkelerinde de eleştiri konusu olmuştu. 10 Ocak 2006 tarihinde, Norveç'te Magazinet adlı bir dergi karikatürleri tekrar yayınladı. Norveç yönetimi bu yayını kınar ve özür dilerken, Danimarka yönetimi basın özgürlüğünü savunarak özür dilememekte ısrar etti. 26 Ocak'ta Suudi Arabistan Danimarka elçisini geri çağırdı. Ürdün dışındaki Ortadoğu ülkelerinde gazetelerde karikatürler yayınlanmamış, konu edilmişti. Ürdün'de karikatürlerden iki tanesini örnek olarak yayımlayan gazete editörü işten atıldı ve özür diledi. Bu süreçte Norveç ve Danimarka ürünlerine yönelik olarak Suudi Arabistan, Kuveyt gibi Ortadoğu ülkelerinde geniş çaplı bir boykot başlamıştı. Kopenhag'da gösteriler yapıldı. Libya Danimarka'daki elçiliğini kapattı. Pakistan'da işçi grevleri oldu. 30 Ocak'ta hala

geri adım atmamış olan Danimarka'ya yönelik protestolar şiddetlenmişti, Gazze'de AB bürosunu basan silahlı kişiler özür talep ettiler. 31 Ocak'ta Danimarka Jyllan-Posten gazetesi özür diledi.

1 Şubat'ta Almanya, İtalya, Fransa ve İspanya gazetelerinde, Hz. Muhammed'in tasvir edilebileceği konusunda ısrar eden yeni karikatürler yayınlandı. Ortadoğu'daki protestolar kitlesel boyut kazandı. Filistin ve Şam'da gösteriler düzenlendi. Elçilikler önünde yapılan gösterilerin ardından, 4 Şubat'ta, Şam'daki Danimarka ve Norveç elçilikleri elçiliği, cep telefonlarına "Kuran yakılıyor, ama provokasyona gelmeyin" diye kısa mesaj gönderilen protestocular tarafından yakıldı. 5 Şubat'ta Beyrut'taki Danimarka elçiliği saldırıya uğradı. 6 ve 7 Şubat'ta Afganistan, Pakistan, Nijerya'daki şiddetli protestolar sırasında ölenler oldu.²¹



Hz . Muhammed Karikatür Krizi'nin iki açıdan değerlendirilmesinin daha sağlıklı olacağı kanısındayım. Zira 12 Karikatürü de aynı kriterlere göre değerlendirmenin sakıncalı olduğunu düşünüyorum. Öncelikle en başta da belirttiğimiz gibi karikatürün saldırmayacağı iktidar yoktur. Bu devlet iktidarı, siyasal iktidar olabileceği gibi toplumsal iktidar, dini otoritenin iktidarı da olabilir. Bu nedenle tepkilerin altında yatan başat nedenin yani Hz. Muhammed'in yüzünün tasvir edilmesi yasağı, karikatür için bir sınır değildir. Ki zaten karikatürlerin yayımlanış amacı dadini otoritenin sansürünü delebilmektir. Ancak ikinci boyuta

geldiğimizde kimi çizimlerde bir ayrımcılığın söz konusu olduğu açıkça görmekteyiz. Zira bir dinin peygamberinin adeta terör örgütü lideri biçiminde çizilmesi dinin mensupları nezdinde bir suçlamaya ve ayrımcılığa yol açmaktadır ve açıkçası nefret söylemi sınırları içerisinde. Bu nedenle karikatürlerin topyekûn olarak ifade hürriyeti kapsamına alınmasının güç olduğu görülmektedir.

²¹ <http://bianet.org/bianet/siyaset/74383-medeniyetler-catismasi-nasil-mesrulastirilir>

SONUÇ

Karikatür “saldırgan” bir ifade biçimidir. İktidarlara, onların yasaklarına meydan okumuştur ve bu nedenle de her daim sanık sandalyesindedir. Zira karikatür, iktidarların sevmediği şeyleri yapar. Düşündürür ve güldürür. Bir diğer anlatımla iki güç çarpışır ve karikatür birkaç çizgide iktidarın karizmasını sarsar.

İfade biçimi olarak karikatür korunmaya muhtaçtır. Devletin onu ifade hürriyeti açısından korunması zorunluluğunun yanı sıra en önemlisi iktidarın kendinden korunması gerekir. Türkiye özelinde incelediğimiz olaylarda hangi düşünce iktidarda olursa olsun karikatür tehlikeli görülmüştür. Yine Karikatür Krizi’ne baktığımızda da ikinci boyutunu bir kenara bırakırsak sadece peygamberin yüzünün tasvir edilmesi dinin iktidarına yönelik bir eleştiridir. Sınırlama gerekçeleri farklı şekillerde sunulsa da bütün davaların ortak noktası iktidarın otoritesini sarsmaları noktasında birleşiyor. Tahammülsüzlük, hoşgörüsüzlük ifade hürriyetine yönelik müdahalelerin başlıca sebebidir. Oysa bir iktidar varsa eleştirilmeyi göze almalıdır ve tahammül etmelidir. Elbette her özgürlük gibi ifade özgürlüğü de sınırsız değildir fakat yapılacak müdahalelerin dozu iyi ayarlanmalıdır. Zira yapılan sınırlandırmalar o iktidarın alacağı sıfatı da değiştirecektir.

Bu nedenle demokratiklik iddiasındaki iktidarların her ne şekilde olursa olsun ister yasalarla ister yargı yoluyla yıldırarak dolaylı olarak sansürü ,Demokles’in kılıcı olarak kullanmaması, ifade hürriyetinin gelişimi için çalışmalar yapması ve en önemlisi hoşgörüyü temel ilke edinmesi toplumun ve bireyin gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aral, Oğuz (2000). Kitaplık Dergisi, sayı:42
- Balcıoğlu, Semih (1998). 50 Yıllık Türk Karikatürü, İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Cantek, Levent. (2001). Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi, İletişim , İstanbul
- Çeviker, Turgut (1986) Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü -I Tanzimat ve İstibdat Dönemi , Adam , İstanbul
- Çakır, Hamza. (2006). "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (161-172)
- Erdoğan, Mustafa (2007) İfade Özgürlüğü ve Sınırları. İçinde: Altıparmak , Kerem (ed.) : İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye. (19-37), İletişim, İstanbul
- Doğru, Osman Nalbant, Atilla,(2013) İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 2. Cilt
- Kar,İsmail (1999) Karikatür Sanatı, Tc. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Karan, Ulaş (2013) Siyahbant: Sanatta İfade Özgürlüğü, Sansür ve Hukuk http://www.siyahbant.org/wp-content/uploads/2013/11/siyahbant_kitap02_web.pdf
- Kılıç, Abbas (2010) Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan. içinde : İfade Özgürlüğüne Sanatsal Çizgiden Bir Bakış: Siyaset–Karikatür İlişkisinde Bir Sınırlandırma Mekanizması Olarak Manevi Tazminat (403-452)
- Özocak, Gürkan (2011) Türkiye’de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihani: İfade Özgürlüğü ve Karikatür, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı:94 (253-294) <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-94-710>
- Yeğen, Mesut(2007) İki Çağrı İki Celp Arasında Bir Şehir. İçinde: Cantek, Levent (ed.):Çizgili Kenar Notları(s.89), İletişim, İstanbul
- Yenerer, Vedat (2013) Türkiye’de İktidarların Kılıcı Sansür, Sarkaç, Ankara
- Yetkin, Çetin(1970) Siyasal İktidar Sanata Karşı, Bilgi, Ankara
- "Reco Kenesi"nden Kurtulan Leman, "Ahlaksızlık"tan Mahkemelik Erol Önderoğlu 07 Mayıs 200

<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/106803-reco-kenesi-nden-kurtulan-leman-ahlaksizlik-tan-mahkemelik>

Başbakan Çok Uğraştı, Leman Dergisi Tazminata Mahkum Erol Önderoğlu,21 Ekim 2008,

<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/110352-basbakan-cok-ugrasti-leman-dergisi-tazminata-mahkum>

1 Haziran 2011 tarihli ve 27951 sayılı Resmi Gazete

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2011/06/20110601.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2011/06/20110601.htm>

Harakiri'ye +18 yasağı, 01.06.2011

<http://www.milliyet.com.tr/harakiri-ye-18-yasagi/gundem/gundemdetay/01.06.2011/1397294/default.htm>

"Karikatüre ve Mizaha Biraz Tahammül" 02 Haziran 2011

<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/130440-karikature-ve-mizaha-biraz-tahammul>

Medeniyetler Çatışması Nasıl Meşrulaştırılır? Sabri Gürses,08 Şubat 2006

<http://bianet.org/bianet/siyaset/74383-medeniyetler-catismasi-nasil-mesrulasitirilir>

Muzır Kurulu Zoruyla Harakiri Işıl Cinmen,28 Haziran 2011

<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/131081-muzir-kurulu-zoruyla-harakiri>

Başbakan Kedi Resminden 10 Milyar İstiyor Erol Önderoğlu,04 Ekim 2004,

<http://www.bianet.org/bianet/medya/44331-basbakan-kedi-resminden-10-milyar-istiyor>

Çizer Musa Kart'a İlk Celsede Beraat,Erol Önderoğlu,23 Ekim 2014,

<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/159376-cizer-musa-kart-ta-ilk-celsede-beraat>

Karikatür Davasında Başbakana Kötü Haber! Erol Önderoğlu,12 Aralık 2005

<http://www.bianet.org/bianet/medya/71418-karikatur-davasinda-basbakana-kotu-haber>

‘Erdoğan karikatürleri külliyyatı’na dokuz yenisi eklendi

<http://www.diken.com.tr/dunyaca-unlu-karikaturistler-musa-kartla-dayanisma-icin-erdogana-karsi->